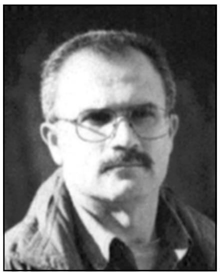

د. ئازاد حەمە شەریف

كێشەی بێ وڵاتی لە چیرۆكی "شای قەرەجان"ی "محەڕەم محەمەد ئەمین" دا

ئەم چیرۆكەی " محەڕەم محەمەد ئەمین" دەكرێت لەسەر پتر لە ئاستێك لێك بدرێتەوە و هەر ئاستە و بەجیا مانا و واتای خۆی بەدەستەوە دەدات. لەسەر ئاستی هێماییدا، قەرەج هێمای هەموو مرۆڤ و نەتەوەیەكی بێ خاك و بێ ناسنامەی ئەم سەر زەمینەن

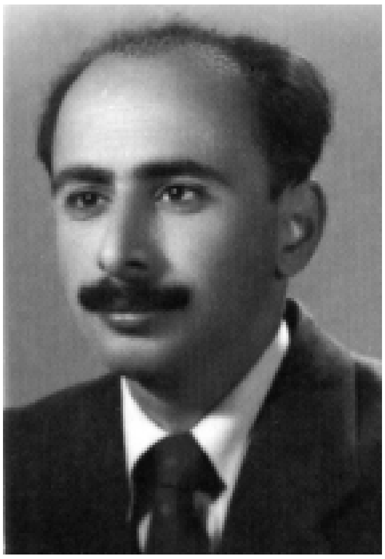

محەڕەم محەمەد ئەمین

مـرۆڤ هـەر بە وارِسک "غـریزە" بوونەوەرێکی کۆمـەڵایەتیـیـە و حـەز لەوە دەکـات لەگـەڵ خەڵکانی تر بژیت و لە شوێنێک بگیرسێتەوە. بەڵام قەرەج وەکو کۆمەڵە خەڵکێکی بەدەر لەم یاسایە هەرگیز حەز ناکەن لە شـوێنێک بگیرسێنەوە و هـیچ پارچەیەکی ئەو زەوییە بە وڵات و نیشتمانی خـۆیان نازانن چونکە ئەوان پێیان وایە ئەم دنیایە مـوڵکی کەس نییە و کـەس نابێت خـۆی بە خـاوەنی بزانێت. بۆیـەش هـەر کوێیەک بیانەوێت بۆی دەچن و رێگەی ئەوێ دەگرنەبەر. هـەر ئەمـەشـە وای لێ کردوون ئـەمسـەر و ئەوسـەری دنیـا تەی بکەن و شـوێنێک نادۆزنەوە هەتایە هەتایە تێیدا بسرەوون و بحەوێنەوە.

هەڵبـەتە ئەم گەڕان و سـووڕانەی قـەرەجـەکان بە گـەلێک شـێوە لێک دراونەتەوە و راڤـەی جـۆراوجـۆری لەلایەن قـەرەجناسـانی دنیـا بـۆ کـراوە. هەنـدێک وای بۆ دەچن لـەبەرئـەوەی قەرەج "ئازادی" خۆیان پێ لە هەموو شتێک گرنگتر و پیرۆزترە ، ئەوان نایانەوێت بچنە ژێر باری هیچ سیستـەم و دەسەڵاتێک و ناشیانەوێت هیچ پلەوپایەیەکی حکومی یان کارگێڕی بەدەست بهـێنن و ئەوان حـەز لە دوو وشـە ناکـەن کـە بریتین لـە "ئەرک و مـوڵکداریتی" و لە جیاتی ئەوە ئەوان تا رادەی پەرستن دوو وشەی تریان لا پیرۆزە کە ئەوانیش "خۆشەویستی و ئازادی" ن.

هەندێک قـەرەجناسـانی تـر وای بۆ دەچن کە لەبەرئـەوەی قـەرەج تێکەڵەی چـەندین هـۆز و تیرەی نەتەوەی جیـاجیـان هیچ ناسنامـەیەکی نـەتەوەییـان نییـە و هـەربۆیەش هیچ وڵات و جێگایەک بە هـی خـۆیان نازانن و هـەتا هـەتایە بەبێ نیشـتمـان دەمێننـەوە. خـەڵکانی تر و هـەندێک قـەرەج خـۆشـیـان بانگـەشـەی ئەوە دەکـەن کە چونکە باپیـرە گـەورەی ئەوان دوای بوون بەمـەسـیـحی بایان داوەتەوە سـەر بتپـەرەسـتی نەفرەتی خـوایان بەسـەردا باریوە و دەبێت هەتا لە ژیاندا مابن هەر وێڵ و سەرگەردان بن.

بەڵام چیرۆکنووسی بلیمـەتی کورد "محەڕەم محەمەد ئەمین" لە چیرۆکی "شای قەرەجان" دا لە کورتترین و پوختترین شێوەدا چووەتە ناو ناخی کەسایەتی قەرەجان و کێشـەی بێ ناسنامـەیی و خـەمی بێ وڵاتی قـەرەجـانی لە (٣) لاپـەڕە و نیـودا کـورت کـردووەتەوە و توانیـویەتی بەتەواوی ناخی قـەرەجـان بۆ خـوێنەر ئاشکرا بکات و وێنەیەکی جیـاواز لەو هەمـوو وێنانەی خـەڵکانی دی بەرامبـەر بە قـەرەجان هەیانە پێشکێش بکات. قـەرەج لە زەمینەی مێـشکی زۆربەی زۆری خـەڵکیدا وێنەیەکی نێگەتیڤی دژ بەکۆمـەڵی هـەیە و ئەوان وەکو کەسانێکی دز و قۆڵبڕ و فێڵباز و تێکدەر و لە رەوشت لادەر ئاماژەیان بۆ کراوە.

کـەچی ئەوەی "مـحـەڕەم مـحـەمـەد ئەمین" لە کـەسـایەتی "حـەسـۆ ئاغـا" ی شـاکـەسـی چیرۆکەکەیدا بەرجەسـتەی کردووە ، کەسایەتییەکی کۆمەڵایەتی زۆر جیاوازە لەو وێنەیەی پێشـتـر خزێنراوەتە مێـشکی خـەڵکی. "حـەسۆ ئاغا" کەسـایـەتییـەکی تەواو مـرۆڤانەیە و

هەستناسکی و دڵکراوەیی و خاوەن بیروباوەڕی ئەو وا لە خوێنەر دەکات هەڵوەستەیەک بکات و بەزۆربەی رایە پێشینەکانی خۆیدا بچێتەوە. ئەو مرۆڤە ئەگەرچی گەورە و شای قەرەجانە، بەڵام ئامادەیە شایەتی و گەورایەتی خۆی بگۆڕێتەوە و ببێتە نۆکەر بەمەرجێک خاوەن وڵات و ناسنامەیەک بێت.

هەڵبەتە لە سەرەتادا "حەسۆ ئاغا" بە هیچ شێوەیەک هەستی بە ناتەواوی و گرێی خۆبەکەمزانین ناکات تا ئەو کاتەی لە پەنایەکەوە گوێی لە گفتوگۆی کۆمەڵێک رۆشنبیر بووە کە باسیان لە خزمەتکردنی وڵات و خۆشەویستی خاک و نیشتمان کردووە. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەک ئەو "حەسۆ ئاغا" دەم بەخەندە و دڵخۆشە هەست بەپەستی و ئازاری دەروون دەکات و هەست بەوە دەکات کە ئەو وەکو مرۆڤ بەگشتی ناتەواوییەکی دەروونی و کولتووری هەیە . ئەو هەستەش پاڵ بە "حەسۆ ئاغا"وە دەنێت بەدوای ناو و ناسنامەیەک بۆ خۆی و هۆزەکەی بگەڕێت تاکو ئەو ناتەواوییەی خۆی پێ پڕ بکاتەوە.

هەر ئەمەشە وای لێ دەکات کە هەست بەنامۆیی خۆی بکات لە باوەشی هۆز و خێڵەکەیدا و پەنا بۆ کەسێکی دەرەوەی هۆزەکەی خۆی ببات بۆ چارەسەری ئەو کێشە دەروونییەی. بەڕای پیاوێکی تەمەن چل ساڵی دنیادیتەی وەکو "حەسۆ ئاغا" تەنها و تەنها کەسێکی رۆشنبیر و خوێندەوار دەتوانێت لە دەردی ئەو بگات و هەر ئەویش دەتوانێت چارەسەری ئەو کێشەیەی بۆ بکات. هەر ئەم هەستەشە وای لێ دەکات کە لە نیوەشەودا نوێنی خۆی بەجێ بهێڵێت و بەدەم ئەم کێشانەوە بتلێتەوە و پەنا بباتە بەر کەسێکی تر کە نە لە هۆزەکەی ئەوە و نە هیچ جۆرە پێوەندییەکی خزمایەتی بەویەوە دەبەستێتەوە . ئەو کەسەش گێڕەرەوەی چیرۆکەکە و چیرۆکنووسەکەیە.

بەڵام چیرۆکنووسیش کە کەسایەتی دووەمی ئەو چیرۆکەیە هیچ چارەسەرییەکی مەعقولانە و دەرمانێکی ئازارلابەرانەی بۆ دەردی بێ دەرمانی کێشەی بێ ناسنامەیی و بێ وڵاتی بۆ "حەسۆ ئاغا" پێ نییە جگە لە چارەسەرییەکی رووکەشانە. ئەویش ئەوەیە کە داوا لە "حەسۆ ئاغا" دەکات کە ئەو شوێنانەی هەواری تێدا هەڵدەدەن بە خاک و نیشتمانی خۆیان بزانن! هەڵبەتە ئەمە چارەسەرییەکی ساتەوەختی رووکەشانەیە بۆ کەسێکی وەکو "حەسۆ ئاغا" کە ئازارچەشتووی دەردی غەریبی و بێ ناسنامەیی و بێ وڵاتییە.

ئاخۆ "حەسۆ ئاغا" دڵی بەو قسە رووکەش و دڵنەواییکەرەوانەی چیرۆکنووس ئاو دەخواتەوە؟ ئایا دوای پەیداکردنی هۆشیاری نەتەوەیی لەلایەن کەسێکی بێ خاک و بێ نیشتمان ، ئاخۆ ئەو دەتوانێت وڵات و نیشتمانی خەڵکانی تر بکاتە هی خۆی و دڵی خۆی بە شوێنێک خۆش بکات کە نەشوێنی ئەوە و نە تێیدا هەست بەهیچ پێوەندییەکی روحی دەکات؟ ئاخۆ "حەسۆ ئاغا"ی دنیادیتە و چاوکراوە هەروا بەئاسانی رازی دەبێت؟ یان

ئامادەیە تا کۆتایی بەدوای ئەو کێشەیە بکەوێت و چارەنووس چی بۆ دەستنیشان بکات ئەوە هەڵبژێرێت و بە دوو قسەی بێمانای دڵساردکەرەوە دڵی دانەکەوێت و هەر بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەوە وێڵ بێت : بۆچی قەرەج نیشتمانێکی تایبەت بەخۆی نییە؟

لە وەڵامی ئەو چارەسەرییە رووکەشانەیەی کە چیرۆک گێڕەرەوە بۆ "حەسۆ ئاغا"ی دیار کردبوو ، ئەو دڵ و دەروونی لە کەفوکوڵ ناکەوێت و بە دڵشکاوی و نائومێدییەکی گەورەوە دەگەڕێتەوە باوەشی ئەو هۆزەی کە وەکو ئەو بێ خاک و بێ نیشتمان و بێ ناسنامەیە. بێگومان سەرەنجامی کەسێکی وەکو "حەسۆ ئاغا" کە گەیشتووەتە رادەی نائومێدییەکی تەواو هەرگیز باش نابێت. هەر بۆیەش خوێنەران چاوەڕوانی شتێکی یەکجار خراپ لە کەسانی وەکو ئەو دەکەن. ئەمەش سەرئەنجام پاڵ بەم مرۆڤە نائومێدە ورە رووخاوەوە دەنێت کە هەست بەکەمی و پووچایەتی خۆی بکات و بگاتە ئەو هۆشیارییەی کە ئەو شایەکی بۆشە لە ناو جێگایەکی بۆشدا دەژیت و سەرۆکایەتی هۆزێکی مێشک بۆش دەکات. ئەم هەستکردنە بە بۆشایی خۆی و خەڵکەکە و شوێنەکە بۆشایی ناو دەروونی "حەسۆ ئاغا" هێندەی تر فراوان دەکات کە وای لێ دەکات بێ سێ و دوو بە ئاراستە و رێگایەکدا بڕوات کە گەڕانەوەی بۆ نییە و بوون و نەبوونی خۆی لەلا وەکو یەک بێت .

لەکۆتاییدا "حەسۆ ئاغا"ی بێ وڵات و بێ ناسنامە و بێ بەها خۆی لەچاو هەموو خەڵکانی دنیا بەکەم دەبینێت و بڕیاری یەکجارەکی خۆی دەدات کە لەناوبردنی جەستەیی خۆیەتی و بەمەش کۆتایی بەهەموو کێشەکانی خۆی وەکو قەرەجێک دەهێنێت . ئەگەرچی ئەو وەکو قەرەج کەسێکی بێ وڵات و بێ ناسنامە بوو، بەڵام وەکو هەر کەسێکی مردوو پارچە زەوییەک دەبێت کە دوای مردنی ببێتە نیشتمانی ئێسک و پرووسکەکانی و هەتاهەتایە لەو پارچە زەوییەدا بمێنێتەوە.

ئەوەی راستی بێت، ئەم چیرۆکەی "محەرەم محەمەد ئەمین" دەکرێت لەسەر پتر لە ئاستێک لێک بدرێتەوە و هەر ئاستە و بەجیا مانا و واتای خۆی بەدەستەوە دەدات. لەسەر ئاستی هێماییدا، قەرەج هێمای هەموو مرۆڤ و نەتەوەیەکی بێ خاک و بێ ناسنامەی ئەم سەر زەمینەن و لەسەرانسەری جیهاندا و بەدرێژایی مێژوو هەر چەوسێنراونەتەوە و هەر راوەدوونراون. جا بەحوکمی ئەوەی کە ئەو قەرەجە لە کوردستاندایە و بەکوردی قسە دەکات و ناوێکی کوردی هەیە ، دەکرێت ئەو قەرەجە بە هێمای هەموو میللەتی کورد بزانین کە هەمان کێشە و دەردی بێ ناسنامەیی و بێ وڵاتی و چەوساندنەوەی هەیە . ئەوەی پتریش ئەو رایەمان دەسەلمێنێت ئەوەیە کە تا رۆژی ئەمڕۆش کورد میللەتێکی بێ دەوڵەت و بێ ناسنامە و بێ مافە!

خۆکوشتنی شای قەرەجان لە کۆتایی چیرۆکەکەدا هێز و گوڕێکی تر دەبەخشێتە

چیرۆکەکە و دەکرێت ئەویش لەسەر ئاستی هێمایدا لێک بدرێتەوە . ئەم خۆکوشتنە دەکرێت پەیامێکی زۆر توند بێت بۆ خوێنەر کە میللەت و خەڵکانی بێ وڵات و بێ ناسنامە بوون و نەبوونیان وەکو یەکە و رەنگە بەهەڵبژاردنی رێگەی مەرگ و قوربانیدان بە پیرۆزترین شتی خۆیان کە ژیانیانە ئەوان بتوانن نیشتمانێک و ناسنامەیەک و مانایەک بۆ ژیان بەدەست بهێنن .

بەم کۆتاییە هێمایی و پڕ مەبەستەی چیرۆکەکە ، "محەڕەم محەمەد ئەمین" هەمان دروشمی ئەوسای کورد بەشێوەیەکی شاراوە و هونەری دووبارە دەکاتەوە کە "یان کوردستان یان نەمان"ە. بەڵام ئەمەی چیرۆکنووس بە کەمێک گۆڕان و دەستکارییەوە کراوە کە ئەویش بریتییە لە "یان نیشتیمان و ناسنامەی نەتەوەیی یان مردن و نەمان". هەڵبەتە "محەڕەم محەمەد ئەمین" ئەو کاتەی کە ئەو چیرۆکەی تێدا بڵاو کردووەتەوە ساڵی ١٩٦١ بوو و ئەوسا بەهیچ جۆرێک نەدەکرا راست و رەوان ئەو دروشمە بەرزبکاتەوە. هۆیەکی تری وانەکردنی "محەڕەم محەمەد ئەمین" لەوەدا دەبینمەوە کە ئەو وەکو چیرۆکنووسێکی باڵادەست لە هونەری چیرۆکنووسیندا توانیویەتی خۆی لە راستەوخۆیی لابدات و بەمەش ئاستی هونەری چیرۆکەکەی بەرزتر کردووەتەوە.

بێ گومان ئەو چیرۆکەی "محەڕەم محەمەد ئەمین" نموونەی بەرزی هەستی نیشتمانپەروەری چیرۆکنووس دەردەخات و هێندە پڕ وردەکارانە و کورت و پوخت ئەو مەسەلە فیکرییە ئاڵۆزەی لە چەند لاپەڕەیەکی کەمدا خەستکردووەتەوە کە ئەمە مەگەر لە دەسەڵاتی چیرۆکنووسە جیهانییەکانی وەکو "گۆگۆل" و "گۆرکی" و "چیخۆڤ" و چیرۆکنووسە پەیامدارە رووسییەکان بێت کە "محەڕەم محەمەد ئەمین" تا رادەیەکی زۆر بەکارەکانی ئەوانەوە دڵگیر بووە.

هەولێر - ٢٠٠٩/٣/١٣

سەرچاوەکان:

١- محەڕەم محەمەد ئەمین ، کۆبەرهەمە ئەدەبی و سیاسی و فەلسەفییەکان ، "سلێمانی: چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، ٢٠٠٨"، لاپەڕە :٩٠ - ٩٣.
٢- جان پول کلیبر ، الغجر: دراسة تاريخية، اجتماعية، فولكلورية، ت: لوتفى الخورى "بغداد: دار الحرية، ١٩٨٢".
٣- هانزیکۆن فۆیکت ، شیعری قەرەج، و: هەورامان وریا قانیع "سلێمانی : چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٤"
4- "Konrad Bercovici, The Story of the Gypsies ,London: Jonathan Cape, 1930